
УДК 811.161.2'255:27-23

Наталія Пуряєва

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО МОЛИТОВНИКА

Проведений аналіз мови «Молитовника для руського народу» І. Пулюя (Відень, 1871) дає змогу зробити висновки про прагнення перекладача втілити концепцію нової української літературної мови, яка б органічно поєднувала її два регіональні варіанти — наддніпрянський і галицький. Саме такий підхід був згодом реалізований і в перекладі Біблії, над яким І. Пулюй працював разом із П. Кулішем. Так, мова «Молитовника» поєднує риси різних українських говорів (північних, південно-східних та південно-західних). Вплив П. Куліша помітний і у використанні мовних засобів для створення високого стилю, відповідного для богослужбових, молитовних текстів (насамперед архаїчних форм та лексики, яким надавав перевагу письменник).

Ключові слова: народномовний молитовник, переклад молитов, Іван Пулюй.

Перед опублікуванням першої в історії української літературної мови молитовної збірки українською мовою («Молитовник для руського народу») ¹ перекладач І. Пулюй у полемічній статті «Лист без коверти» у відповідь на звинувачення свого рецензента о. М. Малиновського в прагненні «сорвати съ нашою малорускою літературою, но также съ нашими церковными книгами ... на користь оукраинщины» ² і кулишівки» [8: 3] окреслив свій мовний ідеал і мету. Аудиторія його перекладу — це 15-мільйонний

---

¹ Докладніше про історію створення, опублікування та особливості видання «Молитовника для руського народу» (Відень, 1871) див. у статті: Пуряєва Н. Перший молитовник українською мовою («Молитовник для руського народу» Івана Пулюя 1871 року) // Українська мова. — 2016. — №3. — С. 130–141.

² Як спостеріг М. Мозер, у Галичині на позначення літературної мови традиційно вживали окреслення *руський язик*, тоді як *українською* називали переважно мову Наддніпрянщини [10: 390]. Припускаємо, що для М. Малиновського було актуальним таке розрізнення.

український народ, до якого він прагне звернутися «всенародною» мовою: «Тим то и наше писменство має бути всенароднім, зрозумілим цілому 15-мільоновому народові. Читаючи Оновяненка, Шевченка, Куліша, Шашкевича, Федьковича и других, розуміють их люде в Галичині и на Україні. Их бесіда всенародня. И в кого охота и снага заходитися коло просвіти, той и пише тою ж мовою, що ті писателі, а котра у Вас єсть “так званна оукраинщина” [8: 7–8].

Заведено вважати, що переклад Святого Письма, здійснений П. Кулішем разом із І. Пулюєм, був першим втіленням проекту творення соборної української літературної мови, який, за слушним визначенням А. Даниленка, полягав у спробі «поєднати два регіональні варіанти української писемної мови, які розвивалися за різних суспільно-політичних умов у двох частинах України» [3: 90; 1: 51]. Проте, ще до перших публікацій спільного перекладу книг Біблії І. Пулюю у «Молитовнику» намагався реалізувати окреслену мовну концепцію — очевидно спираючись на засади авторитетного для себе мовотворця П. Куліша.

Слідування виробленим П. Кулішем настановам прозирає також і в арсеналі засобів творення високого стилю молитовно-богослужбових текстів, більшість із яких згодом були застосовані і в перекладі Біблії. Але якщо переклад Святого Письма Куліша — Пулюя з різних причин не набув великої популярності в Галичині — ні серед церковної ієрархії, ні серед освіченої верстви галицького суспільства, що представляла народовецький табір, ні серед пересічних християн-греко-католиків, то «Молитовник народний руський» згодом все ж таки став зразком для подальших наслідувань [12: 178].

Зрозуміло, що в умовах, коли переклад здійснюється із церковнослов'янської мови, цілком закономірною буде наявність у ньому архаїчних церковнослов'янських елементів. Переклад І. Пулюя засвідчує прагнення перекладача творчо засвоїти різнорівневий церковнослов'янський мовний матеріал, українізувати його, не стираючи цілком зв'язку з оригіналом.

Зокрема, послідовно і без винятків І. Пулюю вживає форми іменників сер. роду з подовженням, що є виразною рисою східноукраїнських говорів на противагу західним та північним [15: 15], та закінченням є як континуанти віддієслівних іменників із суфіксом **-ник**. Імовірно, це було настановою П. Куліша, який віддавав перевагу зазначеній формі, вбачаючи в ній слідування давньоукраїнській літературній традиції [3: 94; 6: 27]: *Миропомазанне*, *Покаянне*, *Єлеопомазанне* (31)³, *одчаянне* (34), *недбанне* (38), *провидінне* (42), *благословенне* (43), *видержанне* в гору (46), *впокоєнне* і *воскресенне* (49), *прощення* гріхів (78), *получив еси з діланнем и мисленнем* про Бога (123), *мовчанне* і *боренне* з помислами (123), *недуг сціленне* (122) та багато ін.

³ Тут і далі ми посилатимемося на видання [13], у дужках вказуючи лише номер відповідної сторінки.

При цьому в перекладі відсутні стилістично марковані церковно-слов'янські форми на *-іє* (цсл. *-іє*) типу *житіє, зачатіє, милосердіє*, що їх широко вживали галицькі письменники того часу. І. Пулюй натомість уживає їхній українізований варіант з *-є*: *Господи, у Твоїх руках здорове* и *житє* наше (42), коли виділи безбожне їх *життє* (89), *милосерде* (45), *Исусе, покриттє* радости (95), поглядають на славу и *величчє* Твоє (81) та ін.

Слідуванням книжній традиції були також форми без фонетично закономірного переходу [o], [e] в [i], як у новоутворених закритих складах, так і в ненаголошених відкритих, — архаїчна риса північноукраїнських говорів, носієм яких був П. Куліш [15: 13]:

а) і прогнана хитрість *бісовська* (95), просвіти очі мої до *познання* правди Твоєї (59), наділив мене добром и *оберегав* від усєго злого (38), принади *остерегатись* (48), Ти бо *рек* еси через Пророка (62), радуйся, носивша в утробі *Избавителя невольників* (103), вірою в *Тройцю* поломя в печі погасили (114), *немочним* охорона и заступниця (116), провидівши *доброплодну* роботу (119) та ін.

б) серед них, зокрема, Пулюй послідовно вживає форми іменників із суфіксом *-ость* (незначні винятки справляють враження недоглядів): як же дякувати Тобі за Твою *милость* (66), надіюся з повною *довірністю* (4), осліплений *марністю* сєго світа (46), дай з *пильністю*, любовію ... до кінця Служби Божої пробути (51), из превеликої *добрости* ... принявши тіло (62), славлять і величають *благость* Твою невимовну (81), *премудрость* недослідиму зрозуміти хотівши (93) та ін. При цьому: *смуток* сей переміниться в *радість* (42), допустив еси *слабість* на любого отця мого, то вчини *милость* (42) тощо.

Перекладач послідовно зберігає книжний, архаїчний формант *-енн-* без переходу [e] в [i] незалежно від наголосу в віддієслівних іменниках, якими рясніють церковно-релігійні тексти: вихопи мене *від гріхопадєннє* (49), тобі подобає честь, слава і *поклонєннє* (49), пригадати собі святе Твоє *зъявленнє* (52), задля распяття на хресті и *погребєннє* (54), на спомин ... *воскрєсєннє* и *вознесєннє* на небо (61), прародителів *збавленнє* (92), розпочинаючи ... се недостойне моє *моленнє* (99), несучи *избавленнє* (121) тощо. Виняток становить лише іменник *створіннє* у предметному значенні: *створіннє* рук Твоїх (62), бувши *створіннєм* Твоїм (62).

Як засіб творення високого стилю в перекладі І. Пулюя присутні форми з цсл. рефлексом *dj — *-жд-*, але традиційно лише в лексиці, пов'язаній з народженням Божого Сина — цсл. *рождєннє, рождєство*: від Отця *рождєнного* перш усіх віків (29), *рожден*, а не сотворен (29), *рождєнного* по тілі від Тебе Бога (116). Пор. також у колядках, вміщених у молитовнику: *Новорождєному* цареві (145), *Рождєному* поклонімся (145), Тебе хвалити *Нарождєного* (148). Але тут також і українізовані варіанти з південно-західним континуантом *дж*: *родженнє* від богоприємної Діви (103), радуйся, дівоцтво і *родженнє* полувивша (103), Діва Сина *роджає* (147). В усіх інших випадках — послідовно тільки *дж*: *ліствице*, Богом

утверджена (123), попереджуючи помагаєш (121), всяке прошенне *випереджуючий* (123), ліки, що *осолоджують* душі наші (123) та ін.

При тому що **нестягнені форми повних прикметників** та **дісприкметників** трапляються в перекладі І. Пулюя вкрай рідко⁴ (напр.: покажи на міні недостойнім *велике* багатство милости (59), *дивне* різдво видівши (103), *Пресвятая* Богородице, спаси нас (110), **архаїчні короткі форми прикметників**, а особливо **дісприкметників** є доволі частими і становлять виразну ознаку цього перекладу: Боже *милостив* будь мені грішному (31), радуйся, храме *Господень* (116), Ти *благословен* повіки (37), він терпів муки і *погребен* (55), я *недостоєн* неба (61), *достоєн* скоріщ вічного прокляття ніж Твого помилування (64), яко вівця на закорені *веден був еси* Христе (75), від Бога истинного *рожден* а не *сотворен* (29) тощо.

Надзвичайно широковживаним засобом архаїзації мови перекладу І. Пулюя є **активні дісприкметники теперішнього часу**, вживання яких було дуже поширеним у Галичині. При цьому можна помітити непослідовність уживання форм із цсл. суфіксами *-ущ, -ющ, -ащ, -ящ* та їхніх народномовних варіантів із *-уч, -юч, -ач, -яч*, з виразною перевагою останніх: *животворячі* Тайни (81), Духа святого, Господа *животворящого* (29), *всемогущий* (40), *всемогучого* Бога (41), спасенне *прибігаючих* до Тебе (44), одрада і потіха *плачущих* (44), спасенне *погибаючих* (44), [дай бути] *роботячим* в моєму стані (46), голос, *призиваючий* Тебе (51), *правоправлячих* слово правди Твоєї (57), мати Тебе у міні *домуючого* і *пробуваючого* з Отцем і святим духом (62), правдивий цілющий хліб і *живущий* напиток спасення (80), мою душу воскреси *взиваючу*: Аلیلія (92), руку *спасаючу* (93), Ісусе, правдо, хитрість *проганяюча* (95), радуйся, премудрих розум *перевисшаюча* (100), гріхи *молячихся* до Тебе одпусти (115), корме *негиблющий* голодним правди (124), Радуйся, зоре ссяюча в ночі гріховній *блудячим*; радуйся, росо з неба падаюча на *трудячихся* в поті (123) тощо.

З цією ж таки метою мова перекладу, особливо акафістів, насичена **активними дісприкметниками минулого часу**: дав *минушу* ніч ... в спокою прожити (38), помилуй мене *впавшого* умом (44), чудесное показав створінне *явившийся* нам Творець (95), видячи дивно *вчоловічившогося* Бога (95), радуйся невимовно *родивша* світло (100), радуйся, різдво і дівоцтво *получивша* (103), радуйся, ... Христа *показавша* (102), світлоприємну свічку, *явившуся* тим, що в темряві (104), радуйся, *умудривший* своїми словами немудрих (123) та ін.

У перекладі присутні також **пасивні дісприкметники теперішнього часу** (їх уживання допускав Я. Головацький [4: 63]): *приносимі* дари (53), слава Богу ... в Тройці Святій *славимому* (83), сповідаюся Тобі, Господи... *славленому* и *покланяемому* (87), радуйся *незвідаємий* хлібе голодуючих (121).

⁴ Ці форми на той час були живими, без стилістичних коннотацій у наддніпрянських говірках, пор. у Тараса Шевченка [16:]. І. Пулюй міг вважати їх вузькоговірковими.

Однак зауважимо, що випадки трансформації церковнослов'янських дієприкметникових форм в українські конструкції з дієсловом у перекладі І. Пулюя все ж таки переважають, пор.: (цсл.) *И возшедшаго* на небеса и *сѣдящаго* одесную Отца, и паки *грядущаго* со славою — (укр.) *И знісся* на небо, и *сидить* по правиці в Отця. И знов *прийде* в славі (29), (цсл.) и Сына ... иже со Отцемъ и Сыномъ *спокланяема* и *сославима*, *глаголавшого* Пророки — (укр.) від Сина, *котрому* з Отцем и Сином *однаково поклоняємось* и *славимо*, и *що глаголав* через пророки (29), (цсл.) безъ истлѣнія Бога Слово *рождшую* — (укр.) *що породила еси* без зотління Бога Слово (30) тощо.

Дуже активно зі стилістичною метою І. Пулюй застосовував архаїчні дієслівні форми *перфекта*: бо якби *схотів еси* жертви, певно я приніс би Тобі (28), се бо правду *полюбив еси*, и втаєні речі премудрости Твоєї *явив еси* міні (27), за те, чим *обдарив еси* мене сієї ночі на душі і тілі (36), Боже мій, *що відкупив еси* мене чесною Твоєю кровю (36), Ти... *приняв еси* тіло, щоб усіх спасти (38), а також архаїчні форми дієслова *бути*: *еси*, *єсть*: Царю Небесний... *що всюди еси* (26), Отче наш, *що еси* на небесах (26); той не сам з собою *єсть*, а з Тобою, мій Христе (79), прийшов Той... *що єсть* украшитель вселенної (104), *заслона еси* дівицям, Богородице Діво (104) та ін.

Перекладач послідовно зберіг *архаїчні форми наказового способу дієслова на -іте, -и*: *прийдіте*, поклонімся Цареві нашому, Богу (27), усі Небесні Сили... *моліте* Бога за нас грішних (30), *хваліте* Бога у святих Його (113), *хваліте* і *превозносите* по всі віки (114), *умножи* в серці любов (36), Господи, *избави* мене од вічних мук (37), Боже ... *исправи* молитву уст моїх (51), Исусе ... *не осороми* ... мене (94), по материнськи Його *умоли* (60), так *зволи* и тепер покластись в яслах убогої душі моєї (77) тощо.

Книжне походження мають також форми род. в. іменників *світа*, *гніва*: дивное рідтво видівши, усторонімося *від світа* (103), радуйся, бо тобою ужили *світа* (122), від потопу *гніва* *избавившись* (122), щоб не прихилитись міні серцем до сєго *світа* (47), Тобі від усєго *світа* слава, честь и поклоненне (48) тощо.

В перекладі ужито лексеми з цсл. формантами *-тель, -изн-*: радуйся, *помрачителю* неправди (122), радуйся, *виявителю* правди (122), *свободитель, кормитель* и лікарь (123), ангел *предстатель* (99), Радуйся... приказів Його *главизно* (100) та ін.

Крім того, І. Пулюй послідовно зберігає церковнослов'янські *лексемі-композиції* (ними насичені насамперед тексти акафистів), що також сприяє архаїзації мови перекладу: радуйся, *хитромовців* ... докоряюча (104), радуйся, бо зникчемніли *баєтворці* (104), прийшов *самообіцяний* Той, *що єсть* украшитель вселенної (104), *світлоприємну* свічку явившуся тим, *що в темряві* (104), Ти *многотекучу* ріку виливаєш (105) тощо.

Безперечно, творенню високого стилю сприяло збереження в перекладі численних лексичних церковнослов'янізмів: *человіколюбно* — змилосердився *человіколюбно* (36), хоч далі послідовно уживано лексеми з основою *чоловік-* «людина»: я згрішив яко *чоловік*, Ти же яко Бог.. помилуй

мене (37), Син Божий стався *чоловіком* (40), споглянь на мене *чоловіколюбно* (52), воплотився від Духа святого и Марії Діви, и *вчоловічився* (55), бачиш неміч *чоловічої* истоти (59); відчини уста мої навчатись *словес* Твоїх (36); *воплотився* від Духа святого и Марії Діви (29), и прости нам *довги* наші, як і ми прощаємо *довжникам* нашим (27), О... *защитнице* роду людського (44), благаю Тебе, якого мого милостивого *защитника* (45); одверни... ледачі *мислі* від серця мого (39), відкинь усі марні *мислі* (53), але подекуди — *думки*: віджени нечисті *думки* від серця мого (51); заступи їх од всякої пригоди, *болести* и смутку (41), *удостоїв* сторони правої з усіма Святими (44), з вірою припадають до твого *заступлення* (44), помилуй же й мене упавшого *умом* (44), благослови нам страву и *напиток* сей (50), жерело *напитку*, що дає життя вічне (59), *приклони* ухо Твоє (51), *исправити* (піднести) — *исправи* молитву уст моїх (51), благословенна еси між *женами* (57), не жадай *жени* ближнього твого (90), *животний* «життєвий» — Радуйся, хлібе *животний* [про Ісуса Христа] (59), *воздушний* «повітряний» — од *воздушних* духів и злови їх заступи мене (61), Йому же належить всяка слава, честь і *держави* (86), *многими* напастями окружений (110), бесідників *многомовних* як безголосі риби видимо (96), дай налюбуватись райським *кормом* горішнього того города (99), Радуйся, невісто *неневістная* (99), радуйся ... утробо Божого *вплощення* (100), голос твій *непонятний* для душі моєї являється (100), розум *непонятний* зрозуміти хоча чи (100), радуйся, *ліствице* небесна [про Богородицю] (100), *муж* «чоловік» — сила Вишнього отінила тоді до зачаття незнаючу *мужа* (100), доброплодне *лоно* Іі, як ниву роскішну, показала всім (100), даруй *оставленне* усіх гріхів моїх (51), заслоно світа ширша над *облаки* (102); більшати ... *разумом* (36), зглянься на *немоц* душі моєї (37), *простри* руки Твої (113), засяяв еси світлом *животним* (121), еси всім *помощником*, богоносний Николаю (122), *умудривший* своїми словами (123), *піддвигнувший* своїми обичаями (123), пісню *умильну* приношу Тобі (97), з *болізни* душевної ... вибави мене (99), *мисленні* очі серця мого (94), відкупив еси нас *днедавно* від законної клятви (94), зодягни і мене *обнаженого* (93), *многоцінне* пахуше миро (93), Ісусе, *усліши* мене (93); займенники *яко*, *якож*: памятаєш *яко* Отець (41), достойно *якож* и право єсть (30) тощо.

Більшість із них, проте, належала до галицького літературного узусу, функціонувала в текстах інших стилів — художнього, публіцистичного та зафіксована у словнику Є. Желехівського, пор.: *днесь* [9 I: 187], *довг* [9 I: 189], *довжники* [9 I: 190], *защита* [9 I: 282], *корм* [9 I: 367], *мисль* [9 I: 440], *напиток* [9 I: 486], *невіста* [9 I: 504], *неневістна* (церк. знач. [9 I: 515], *оставити* «відпустити» [9 I: 580], *облачний* «хмарний» [9 I: 542], *побіда*, *побідитель* [9 II: 665], *погибель*, *погибнути*, *погибший* [9 II: 672], *чоловік* «людина» [9 II: 1075] тощо.

Про вплив П. Куліша на лексичну палітру перекладу І. Пулюя може свідчити присутність у ньому «улюблених» церковнослов'янізмів останнього: *глагол*, *глаголати*, *ректи*, *грядущий*, пор.: обнявши в серці моїм *глаголи* Твої (49), поклоняюся и славлю, *глаголючи*: Радуйся (59), взива-

ючого до Тебе и *глаголючого* (94), що *глаголав* через Пророки (85), Ти бо *рек* еси через пророка Твого (62), *рече* свята Гавриїлу сміло (100), взиваючого до Тебе и *глаголючого* (94) [11: 97–98].

Перераховані вище способи та засоби архаїзації молитовних текстів вичерпують їх арсенал у перекладі І. Пулюя. Натомість тут виразно простежується також схильність до послідовної адаптації (українізації) церковнослов'янських елементів різних рівнів: фонетичної, словотвірної, морфологічної, лексичної, синтаксичної.

Наприклад, перекладач послідовно уникає *неповноголосся*: Бог *неперемінний* (= *непремѣнный*), і чоловік звершений (98), охорони ... від нападу *чужосторонців* (98), хлопятко ... пізнавши Іі *поздоровленне*, радувалося (100), дивное різдво видівши, *усторонімося* від світа (103), схопленого у *ворожі* сіті (117) та ін. Виняток становить лише лексема *хранитель*, ужита як термін на позначення ангела-охоронця: Ангеле святий, *хранителю* мій (39), Святий Ангеле *Хранителю*, не відступай від мене (87). Пор. в інших контекстах: Отче мій небесний ... будеш моїм *хоронителем* (66), Ісусе, *хоронителю* мій предобрій (93).

Послідовно і без винятків зберігаючи церковнослов'янські префікси *всє-* та *пре-*: Діво ... *Всенепорочная* (110), Бога Отця *вседержителя* (29), славні и *всехвальні* Пророки (30), *всемилостивий* Боже мій (38); Ти наш *преблагий* Отець (36), *пресвятий* троєдиний Боже (36) – І. Пулюй активно вводить паралельні українізовані форми лексем із ціл. префіксами *воз-*, *из-*, *со-*, *во-* :

из-, ис- // *з-, с-*: рани... перетерпіти *зволів еси* (54), родила еси Христа, Спаса *Избавителя* душам нашим (57), *избави* мене од всякої спокуси (37), *збавляючи* мене від нападу и злоби (53), Святий одвідай и *исціли* немочі наші (26), *сціляєш* немочі людські (62) та ін.;

воз- // *з-, в-*: и *зрадуються* кості впокорені (28), И *знісся* на небо, и сидить по правиці Отця (55), *знісишся* на небо, Христе Боже... піднеси наш розум (60), уста мої *звістять* хвалу Твою (29), на спомин... воскресення і *вознесення* на небо (61), достигши непостижимого, *зрадувалися* співаючи Іому (101), Радуйся ... вінче *вдержання* (= *воздержання*) (102);

со- // *с-, з-*: Тобі єдиному *согрішив* (27), рожден, а не *сотворен* (29), В имя Бога Отця мого *Сотворителя* (36), я *згрішив* яко чоловік (37), и *сотвори* ім вічну память (44), ти даєш силу всякому *створінню* (57), *створінне* рук Тоїх (62), Боже мій ... безконечно звершений (= *совершенный*) (40), Отче Николаю ... взоре життя і *звершеньства* християнського (118);

во- // *в-*: славлячи Твоє *вчоловіченне* (97), утроба Божого *воплощення* (100). При цьому Пулюй вживає лише укр. прийменник *в* на місці ціл. *во*: *В* имя Отця и Сина и Святого Духа (26), и *в* єдиного Господа Ісуса Христа (29) тощо.

Попри те, що переклад молитов доволі насичений церковнослов'янськими, помітною є тенденція до заміни їх українськими відповідниками. Наприклад, І. Пулюй послідовно усуває шляхом перекладу ті традиційні церковнослов'янськими (так звані «церковні слова»), розуміння яких

очевидно не викликало жодних труднощів у молільників. Адже на відміну від Святого Письма — релігійної лектури, переважно недоступної для пересічного вірянина, церковнослов'янські молитви (щоденні, ранішні, вечірні, на різні потреби, до та після сповіді й причастя тощо) — це тексти, що їх уживали всі вірні без винятку; мало того, віряни знали їх напам'ять, щодня або доволі часто відтворювали їх, ці тексти формували церковнослов'янський узус великої кількості людей незалежно від їхньої освіти і рівня освіченості.

Ідеться насамперед про лексеми *истина* (*истино, истиний*), *присно*, *кріпкий*, *мир*. При цьому якщо *истина* та *кріпкий* присутні в перекладі Пулюя як варіанти, то *присно* і *мир* він уникає послідовно і без винятків. Пор.:

истино (*истина, истиний*) / *правдиво* (*правда, правдивий*): Царю Небесний, Утішителю, Душе *правди* (26), се бо *правду* полюбив еси (27), *правдиве* слово Господа и Бога мого (79), визнаю, що Ти *истино* Христос (79), Ти еси єдине *правдиве* бажанне (81), правоправлячих слово *правди* Твоєї (57), Ти еси *правдивий* Бог мій (59), Він Бог *истиний* від Бога *истинного* (55), Ти *истино* Христос, Син Бога живого (56) тощо;

присно «завжди», «до і після» / *все*: нині, *все* і по вічні віки (26) (пор. цсл.: и нынѣ и *присно* и во вѣки вѣковъ) (26); Преславна *Вседіво* Маріє [= *Приснодѣво*] (30), Достойно якож и право есть славити Тебе Богородицю, *всеблаженну* [*присноблаженну*] (30) тощо;

кріпкий / *сильний*: Святий Боже, святий *кріпкий*, святий бессмертний, помилуй нас (26 — щоденні молитви), Святий Боже, святий *сильний*, святий бессмертний, помилуй нас (52). Поява лексеми *сильний* у Трисвятому могла бути зумовлена польським перекладом, до якого вдався І. Пулюй, де вона перекладена словом *тоспу* [17: 5];

мир / *спокій*, *впокій*, *покій*, *упокій*: благовіщення святих Апостолів, що благовістили нам *впокій* (53), поможи міні... кермуючи у *спокою* життя моє (77), нехай просвітяться очі душі моєї, постане *спокій* душевних сил (81). Пор. у польських перекладах: *spokoj*⁵ [Там само: 27].

Крім того, хоч і непослідовно, І. Пулюй перекладає також лексеми з основою *благ-* (переважно у складі композитів): скарбе всего *добра* (= *сокровище благихъ*) (26), и даруй конець *щасливий* (= *благий*) (37), покропи серце моє росою *ласки* (= *благодаті*) Твоєї (37), окрий, Господи, *ласкою* [= *благоволеніємъ*] Твоїм Сіона (28), Пошли *ласку*, дай гріхи мої оплакувати (45), Господи, дай міні думку *добру* [*благію*], але в блаженствах: *блаженні* вбогі духом (32). Цсл. *благодарити*, *благодарення* у Пулюя — тільки *дякувати*, *дякування*: Тобі приношу моє покірне *дякування* (38), *дякую* Тобі, блаже мій (38).

⁵ Згодом цю тенденцію продовжить один із найзнаніших перекладачів молитовно-богослужбових текстів І. Огієнко, чий переклади виявляють виразну настанову на максимальне використання ресурсів української мови та мінімалізацію присутності церковнослов'янських елементів. Зокрема, Огієнко також відмовився у своєму перекладі від цсл. лексем *истина* і похідних, *присно*, *мир*, віддавши перевагу укр. відповідникам *правда* (і похідні), *завжди*, *спокій* [14].

Це також стосується лексем: цсл. **исціли** — *виздорови, вилічи*: *виздорови* тільки душу мою, Отче вселаскавий (43), *вилічи* всі наші духовні і тілесні немочі (53), *виліченне* душі и тіла (78), хоч дали: на *сціленне* душі і тіла (80); **оставити, оставленне** (про гріхи) — **прощення**: на *оставленне* всіх гріхів моїх (80), але: *ослаби, остави, прости* [отпусти], Боже, гріхи наші (30); **пом'яни** — *спогадай: спогадай* мене, Господи, в царстві Тоім (80); **безсіменна** — *вийшовши з безнасіної утроби* (102) // *Радуйся оселе бессіменного уневіщення* (104); **раб** — **слуга**: *спаси від всякої пригоди слуг Твоїх* (115), фразеологічних сполучень: **неопалима купина** — *неспалимый куще* (116) та ін.

Переклад І. Пулюя містить також **русизми**: *радуйся, лінєвих піддвигнувший своїми обичаями* (123), *постигне* мене кара Божа (86), *жалую за мої лукаві поступки* (87), *віджени від мене уніванне* (96), *воскресення образ об'ясняюча* (103), *Атенські сплетні розриваюча* (104), *яко яркий промінь* (124), *сумніваннем обгорнуті* (125), *радуйся, кришо*, Богом збудована (123); *всяке движенне душі і тіла мого* (49), *подужати злі принади и склонності* (45).

Значне місце в перекладі посідають **полонізми**, частина з яких є спадщиною староукраїнської мови, частина була зумовлена тим, що І. Пулюй спирався на польські літургійні переклади: *вєднай* для мене *отвертий* вхід до царства Божого (99), *вслухай, всемілостива Владчині*, мене стоячого перед Тобою (99), *О Прєсвята Владчині*, пречиста Діво Богородице (99), *Прийми, предобра пречиста Пані Владчині* Богородице (106), *радуйся, поправо* людей (про Богородицю) (102), *радуйся, бо через Тебе односиться* побіду (105), *почув я, Господи, тайну заряду Твого* (111), *просвіти нас приказами Твоїми* (111), *Тобою знівечилось поклоненне створам* (124), *Ти ніколи мене не опустив*; *Ти всюди єси зо мною* (43), *навчи мене хоронити* завжди чистоту серця (46), *Пане над панами, Исусе, Христе Боже* (58), *дай у всі дні життя мого споминати ласку Твою* (61), *вихопи* мене від нового гріхопадення (61), *не трачу* нещасний надії на спасенне моє (62), *щиро бажаю ... нагородити*, що тільки кому лихого заподіяв (63), *стратив* через них [гріхи] небо (64), *щоб я хоронив* заповіді Твої (77), *душу мою обмий з невїжі* (79), *спаси нас од всякої пригоди и напасти* (86), *узнаю* себе перед Тобою за винного (87), *ніч озорив огнистими зорями* (86), *вернулись мудрці у Вавилон* (102), *Ти ніколи мене не опустив* (43) (пор. в іншому місці: *нікого не оставив* Бог, про кого Ти *благала* (45)), *міні ласку Твою зєднати* (66), *спасенні муки Твої, які за для мене підняв єси* (59), *радуйся, правєстоячих* утвердженне (120), *потрібних* Твоїє помічі не погордуй, Діво (114) тощо.

У перекладі трапляються поодинокі випадки вживання розмовної лексики побутового характеру: **ділення** «частка» — *нехай вона дасть міні ділення* вічнєї Твоїє слави (38) (пор. також у перекладі Псалтиря: *Господь — пай мій, займанщина, ділення моя чиста* [Грінч. І: 391]), **переперти** «подолати, перемогти» — *богомудрий Отче Николаю, Ария бо хулителя ... перепер*, а нас в православію укріпив єси (123), **подорожне** «квиток на

проїзд» — дай ... неосудно приймати часть святощів Твоїх ... на *подорож-не* до життя вічнєго (63); брехню як *навучину* розриваєш (122).

Як ми вже зазначали, у перекладі молитов І. Пуллой демонструє до-тримання Кулішевої концепції синтетичного характеру літературної мови. З цією метою він намагається поєднати різноговіркові форми, зокрема послідовно вживає:

1) форми 3-ої особи займенників у сполученнях із прийменниками без характерного для наддністрянського говору початкового **н** (до, на, за, коло *іого*), що є рисою північних говорів та, очевидно, з'явилися в перекладі під впливом П. Куліша: постав на сторожі коло *іого* ангелів Твоїх (41), зглянься на *іого* і на мене (42), в'їхав на осляті в Єрусалим, и *в іому* рани... перетерпіти зволив (54), Ти же *до іого* (93) тощо;

2) відмінкові форми присвійних займенників *мого, твого, свого* (а не *мойого, твоего, своего*), які були притаманні східноукраїнським говорам; форми означального займенника *весь: усєго*, хоч паралельно і південно-західний варіант *всего*: творця ... *всего* видимого и невидимого (29);

3) коротку форму вказівного займенника з початковим **с** (а не **ц**) — *сей, ся, се, сі*, які, зрештою, були характерні для південно-західних говірок та західноукраїнського варіанту літературної мови, а в зазначений період їх вважали літературно-книжною нормою і для наддніпрянців [16: 119–126]: в *сєму* домі (51), *се* приступаю до Божеського Причастя (80), Ти подарив нам *сі* страшні і животворячі Тайни (81), заступи мене *сієї* ночі (87), бо й задля *сєго* зійшов Бог на землю (95);

4) форми іменників-назв осіб сер. і чол. р. у дав. відмінку на **-ові, -еві**, що є новими південно-східними формами на протигагу галицьким **-ови, -еви**, ймовірно, також під впливом П. Куліша [Кумеда : 28]: Тобі бо подобає слава, честь і поклони *Отцеві, Синові* і Святому *Духові* нині, все і по вічні віки (48), Тобі, нашому *Творцеві* (50). При цьому в перекладі паралельно присутні книжні цсл. форми з закінченням **-у, -ю**, часто з метою уникнення морфологічної тавтології: Слава *Отцю* и *Сину* и Святому *Духу* нині, все і повічні віки (26), Жертва *Богу* дух впокорений (29), служитиму Тобі, *Господеві* і *Богові* моему, *Исусу Христу* (38), Прийдіте поклонімся *Христу Цареві*, нашому *Богу* (83), Жертва *Богу* дух впокорений (84), *Симеонові*... подався еси яко дитятко (102), оддавали славу ... одному *Богу* і всіх речей *Творцеві* (106) тощо;

5) східноукраїнський варіант прийменника і префікса **од** (галицьке **від** «проскочило» лише кілька разів), якому також надавав перевагу П. Куліш [Кумеда, автор., с. 7]: *одрада* (42), *од* вічних мук спастися (46), любоприємний *одвіт* на страшному суді Твоєму (63), не *одвернись од* мене (63), *од* віку угодили Тобі (77), увесь *оддаюсь* на святу волю Твою (79), Пресвята Богородице ... *одрадо*, пристане и охороно (82), Святий, *одвідай* и исціли немочі наші (83) тощо;

6) прийменники і префікси **зо, надо**, префікса **відо-** (східноукраїнська риса [15: 11–12]): *зогнати* у багні гріховному (43), Ти всюди еси *зо*

мною (43), людей *зобіжати* (46), хто мене чим *зобідить* (47); *здолів відорвати* мене від руки Твоєї (38), *умилосердися надо* мною (93) тощо;

7) м'якість прикметників із суфіксом *-н-*: *вічний, благальний, благодатний, гріховний, бідолашний*, притаманна східнополіським говорам [1: 61]: *благодатня* Маріє, *Господь с Тобою* (30), *Ти, Господи, вічна* еси правда (40), *не дай зогнити у багні гріховнєму* (43), *і сотвори ім вічну* пам'ять (44), *зглянься на мене бідолашнєго* (38) та ін.

З іншого боку, переклад Пулюя послідовно відображає й окремі південно-західні діалектні риси:

1) *i* на місці [o], [и], [e]: ні в *чім* не прогнівити любов Твою (49), *пішли* міні до помочі ласку Твою (37), *запалало гнівом* або *німстою* (47); *избави* мене від *крівавих* гріхів (84), *пристрасті* мої *трівожать* мене (110), *я потрібую* помочі ... *поможи ж потрібуючому* (118) тощо;

2) *огонь* і похідні без протетичного [в]: та *огняна* жертва не любя Тобі (28) та ін.;

3) *ф* на місці звукосполучення [хв]: *звели утихомиритись філюючому* морю думок (82);

4) форми місц. відм. іменників чол. і сер. р. з прийменником *в* на *-у* (*-ю*): *се бо в беззаконню* почався я (84), *щедра в милосердю* (113), *не скарай* мене, Боже, у *Тоєму гніву* (42), *в горю, в нещастю, в щастю* (46), [дай] *побожність в бажанню* (48), *в православию* укріпив (123), *в роскаянню* сердечному *співали* (97), *співати* Тобі у *визнаванні* серця (36), *лежачого в одчаєнні* (36) тощо;

5) форми компаративів із суфіксом *-иц-* (без *й*), що були рисою подільського говору (рідного для І. Пулюя) та які також належали до впадбань П. Куліша [2: 77; 5: 14]: *чесніцу* над Ангели Херувими (30), *славніцу* без рівнання над Серафими (30), *хто ж вірніц* стане мені до помочі, як не Ти, Господи (43), *ще твердице* вірувати (45), *певниче* надіятись (45), *сердечниче* любити (45), *пресвятиці* Тайни твої (47), *заступи* мене, над усі люде *грішніщого* (61), *мого Бога, наймилостивіщого* Отця (63), *достоєн скоріц* вічнєго прокляття (63–64);

6) флексія *-м* у дієсловах теперішнього часу 1 ос. мн.: *під* Твою милість *прибігаєм* (30), *про них слухаєм* або *читаєм* (90), *коли радо стаєм* до огидної... бесіди, або *притакуєм*, *додаємо* охоти, або *звертаємо* на се *чию увагу* (90), *приглядаємся* безстидним образам (90);

8) архаїчні форми *стеречися, відречися*: дай ... *гріха стеречися* (45), дай ... *себе відречися* (46);

9) лексичні риси: *завсиди, усе* «завжди», *увесь* «цілий»: *нині, все* і по віки *вічні* (46); *З усєго* серця *бажаю* *приготовитись* (79), *увесь* *оддаюсь* на *святу волю* Твою (79), *хочу* *через усе* *житте по закону* Твоєму ... *жити* (79–80).

Синтаксис перекладу І. Пулюя зорієнтований на архаїчний синтаксис церковнослов'янського оригіналу, пор.: *воскрес* в третій день *по писаннях* (29), *помилуй* мене *Боже по великій милості* Твоїй (27), *Тіло* Твоє ... *нехай* *буде* міні *в життє вічне*, а *Кров* Твоя *чесна в оставленнє* *гріхів*

(82) тощо. Однак, тут доволі часто трапляються випадки трансформації, «українізації» церковнослов'янських синтаксичних моделей або ж уживання польських синтаксичних конструкцій. Пор.: Його распято за нас *під Понтийським Пилатом* (29), *не о здоровє молю Тебе* (43), *молю... о правдиве переданне на волю Твою* (43), *не опали мене задля недостойної участі* (80), *задля причастя Твого пречистого Тіла и чесної Крови, пройди все тіло моє и дух* (82), *спас мене задля діл моїх* (38), *я бо зрїшив на небо і перед Тобою* (62), *що тільки кому лихого заподіав на душі, тілі, добрі і славі* (63), *дай міні зрозуміти, як поникле і низьке все земне* (46), *так величне Твоє милосерде* (44), *тобі одному відомо... як слабї сили мої* (48), *стану перед справедливого суддю* (57), *одчаянне про ласку Божу* (34), *пішли міні до помочі ласку Твою* (37) тощо.

«Молитовник для руського народу» І. Пулюя — перша спроба перекладу молитов українською мовою. Незважаючи на неуспіх цієї спроби серед сучасників перекладача, «Молитовник» відіграв значну роль у становленні літургійного жанру української мови, оскільки слугував зразком для інших перекладачів. Заслуга І. Пулюя полягала в тому, що він намагався створити варіантні ряди засобів творення високого стилю літературної мови: *книжне, архаїчне // народне* — на всіх рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному. Крім того, у «Молитовнику» здійснено спробу поєднати риси регіональних варіантів української літературної мови. Ці принципи згодом будуть послідовно втілені в його перекладі Псалтиря [17] та здійсненому у співавторстві з П. Кулішем перекладі Святого Письма.

1. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову 19–20 вв. // Наук. записки Укр. Вільного Ун-ту. Ч. 13. Філософ. ф-т: 36. Мовознавчої комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. — Мюнхен, 1988. — С. 29–98
2. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля: історико-етнографічне дослідження. — К.: Доля, 1994. — С. 74–81.
3. Даниленко А. Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі. — К., 2011. — С. 86–101.
4. Даценко І. Українська адміністративна мова Галичини та її термінологія (1894–1895) [Ел. ресурс] — Відень 2012 / Режим доступу: http://othes.univie.ac.at/22625/1/2012-09-05_0749159.pdf
5. Кумеда О.П. Ідіолект П. Куліша на тлі східнополіського діалекту: Автореф. дис. ... к. філол. н., спеціальність 10.02.01 — українська мова. — К., 2011. — 22 с.
6. Кумеда О.П. Мовні погляди П. Куліша і мова його творів // Науковий часопис Націон. педагог. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. — Вип. 6. — С. 27–31.
7. Лесюк М. Мова Псалтиря в перекладі І. Пулюя на тлі сучасної української літературної мови // Романо-слов'янський дискурс: збірник наук. праць. Т. 678. — Чернівці: Чернівецький націон. ун-т, 2013. — С. 65–70.
8. Лист без коверти яко відповідь Впр. Крилошанину Малиновському на реферат молитовника. Написав Иван Пулюй. — Відень, 1871. — 15 с.
9. Малоруско-німецкий словарь: У 2 т. / Уложили Євгеній Желеховский та Софрон Недільський. — Львів, 1886. — Т I. — 590 с; Т II. — 632 с.
10. Мозер М. Причинки до історії української мови. — Харків, 2008. — 848 с.

11. Мороз Т. Спільні риси українських перекладів Біблії 1903 року та мови творів Івана Франка: лексика високого стилю // Дослідження з лексикології та граматики української мови. — Вип. 12. — 2012. — С. 95–103.
12. Німчук В.В. Іван Пулюй — перший перекладач молитов сучасною українською мовою // Біблія і культура: зб-к наук. статей. — Вип. 1. — Чернівці: Рута, 2000. — С. 174–178.
13. Пулюй І. Молитовник. Псалтир / За заг. ред. В. Шендеровського. — К. : Вид-во «Рада». 1997. — 272 с.
14. Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст. — Львів, 1922. — 96 с.
15. Синявський О. Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення // Культура українського слова. — Зб. № 1. — 1931. — С. 7–51.
16. Тимошенко П.Д. Студії над мовою Тараса Шевченка. — К. : КММ, 2013. — С. 199–126.
17. Święta Liturgia Świętego Jana Złotoustego. — Warszawa: Drukarnia Synodalna, 1936. — 86 s.

Статтю отримано 02.02.2017

Natalia Puriaieva

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

LANGUAGE FEATURES OF THE FIRST UKRAINIAN PRAYER BOOK

Analysis of the language of the I. Pului “Prayer book for Russ people” (Vienna, 1871) clearly demonstrates the intention of the translator to embody the concept of the new Ukrainian literary language that would organically combine its two regional versions - the Dnieper and Galician. That very approach was subsequently implemented in the translation of the Bible, on which I. Pului worked together with P. Kulish. We can assume that herewith I. Pului has directly followed the prescriptions of P. Kulish, or the translation has been edited by the writer. Thus, the language of “The prayer book” combines the features of different Ukrainian dialects (north and eastern (prepositions and prefixes од, зо-, надо-, відо-; soft group of adjectives: вічний, гріховний; form of third person of pronouns with adverbs without opening н (до його, в йому), south-eastern forms of nouns in Dative case with -ові, -еві as opposed to western -ови, -єви); western features [i] instead of [o], [e], [и] (пімстою, тривожать, кривавих), огонь and derivatives without prosthesis, comparatives with suffix -іщ- without й (чеснішу, славнішу), etc.

The impact of P. Kulish is also noticeable in the use of linguistic techniques to create high style, suitable for liturgic and prayer texts. This was contributed by the consistent use of archaic, morphological and grammatical forms, vocabulary typical to Old Ukrainian language and partially preserved in some dialects. Thus, the distinctive feature of this translation is the consistent use of archaic forms: active participles of present and past time (животворящий, плачущий; родивша, явившийся), passive past participle (приносимі, славимий, поклоняємий); personal archaic form of the verb to be (еси, есть) and forms of perfect (полюбив еси, обдарив еси, явив еси) archaic imperative forms of verb (умножи, исправи, умоли; прийдіте, хваліте). Among the most expressive morphological and phonetic signs there are forms without phonetically expected sound-change of [o], [e] into [i] in the newly created closed syllables and unstressed open syllables (бісовська, рек, немочним), formants -енн- (гріхопаденне, воскресенне), -ость (милость, марностю, благодсть, etc.).

Keywords: *The first Prayer Book in Ukrainian, I. Pului.*